

TÜRK DİLİNİN TARİHİ DÖNEMLERİ ÜZERİNE BİRKAÇ SÖZ

F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER*

Bulduğumuz konumdan bakarak, Türk dilinin aslı konuşurları Avrupa'nın Güneydoğu kısımlarından başlayarak bir yanda Kafkaslardan öte yanda Anadolu'dan geçen bir hatla Hazar'da birleşen ve yeni bir açılımla kuzeyinde İdil-Uralları içine alarak Lena kıyılarına, güneyinde İran'ı içine alarak Doğu Türkistan ve Gansu bölgelerine kadar uzanıp Moğolistan ve Güneydoğu Sibirya'dan yukarılara çıkarak Lena'yla birleşen bir coğrafyada yayılmış durumdadır. Bu geniş alanda Türk soylu nüfusun dağılımı kesintili değil, birbirine girişik, birinden ötekine ve/veya birkaçına tabii geçişi olan yoğun kümelenmeler hâlinededir. Bir başka deyişle, bugünkü Türk dilinin konuşurlarının oluşturduğu kümelenmelerin çok büyük bir kısmına başka dil coğrafyalarından atlayarak ulaşılmaz. Kesintisiz aynı etnodemografik hatların, kesintisiz aynı dil hatlarını da göstermesini beklemek tabiidir.

Türk dilinin en erken yazılı belgelerini de yine hemen hemen aynı hat üzerinde buluruz. Türkçenin bu yazılı belgeleri ve/veya onların varlığına dair haberler, iyimser bir tarihlendirme ile Türk dilinin yazılı belge bütüncesi/külliyatı tarihini 15. yüzyıl öncesine kadar götürür¹. Bu tarihlendirme, bugün yaşayan dillerin tanımlanabilen tarihleri açısından bakıldığında, oldukça eski bir tarihtir². Sözü ettiğimiz ilk Türkçe yazılı belgelerin hemen hepsi ise, literatürde yaygın olarak Türk Runik alfabesi olarak bilinen alfabeyle yazılıdır ve yukarıda bugünkü dil kümelenmelerinin özelliklerine benzer bir biçimde geniş Avrasya coğrafyasına yayılmış hâledirler³. Türk Runik alfabesinin Türkçenin yazımında gittikçe mahallileşen bir kullanım alanına sınırlanarak tamamen terk edilmesi ise eldeki bilgilerle muhtemelen M 12-13. yüzyıldır. Türk Runik harfli metinler külliyatı, ilk bakışta yazıldıkları malzeme, yoğunlaştıkları bölgeler ve tür çeşitlilikleri bakımın-

* Prof. Dr. Ankara Üniversitesi.

¹ Kazakistan'da Esik Taş kurganından çıkarılan bir gümüş kap üzerindeki 26 karakterden oluşan yazıtın nispi tarihi M.Ö. V-VI. yüzyıllardır. En iyi Türkçede okunabilen yazıtın tarihi bizi tanımlanabilen Türk dilinin tarihini bir 1000 yıl daha geriye götürse de, hem bu yazıt hem de Tuyahta kurganından, Altay kurganlarından çıkarılan eşyalar üzerindeki Runik işaretlerin tam değerlerini tespiti ve yaygın ve değerleri kesin belirlenebilmiş geç Türk Runik alfabeleriyle ilişkisinin tam yapılmamış olması bizi şimdilik daha ihtiyatlı konuşmaya sevk etmelidir.

² Meselâ, Altay dillerinden Moğolcanın ilk yazılı belgesi Yesunke taşı MS. 1225 tarihlidir, Japonca- nınki ise MS. 712 tarihli Nihon Şoki'dir. Mançu-Tunguz ve Kore dillerinin yazılı tarihleri ise, ancak 15. yüzyıl ortalarında başlar. Bkz. Tuna (1983).

³ D.Vasil'ev'in *Grafiçeskiy fond pamyatnikov tyurkskoy runičeskoj pis'mennosti aziatskogo areala* (M. 1983) eseri Asya alanını, I.L. Kızlasov'un *Runičeskie pismennosti Yevraziyskix stepey* (Moskova 1994) adlı eseri ise, Avrasya alanının Türk Runik yazıtlarının yayılma coğrafyasını topluca gözler önüne seren çalışmalardır.

dan farklılıklar gösteren bir karakterdedir. Metinlerde tespit edilen alfabe varyantları da önemli bir farklılık özelliği olarak hemen belirtilmelidir. I. L. Kızılasov (1990, 1994) Türk Runik alfabetesini Avrupa-Asya ve Asya Runik alfabeleri olarak önce iki ana gruba ayırır; Avrupa-Asya grubunda Don, Kuban, Güney Yenisey, Açıktaş ve İsfara Runik alfabelerini; Asya grubunda ise Yenisey, Orhon ve Talas alfabelerini değerlendirir. Çoğu tarihlendirilemeyen, büyük bir kısmı da pek kısa olan bu Türk Runik harfli metinlerin yaklaşık olarak 7-8 yüzyıllık bir zaman dilimine yayıldığını belirtirsek, onların diline senkronik demenin mümkün olmayacağı hemen kabul edilecektir.

Türk dilinin tarihinde, 6-12. yüzyıllar arasına yayılmış Türk Runik harfli metinlerin, özellikle Asya bölgesindeki Orhon, Yenisey ve Talas bölgesindeki yazıtların dili herhangi bir ayrıma tâbi tutulmadan “Eski Türkçe” olarak adlandırılır⁴. “Eski Türkçe” adı, Maniheizt ve Buddhist Türk çevrelerine ait metinlerin dilini de kapsar. Türkologlar aslında hem Orhon-Yenisey-Talas bölgesi yazıtlarının kendi aralarındaki belli belirsiz diyebileceğimiz ayrılıklarının hem de Maniheizt ve Buddhist çevre metinlerinin Orhon-Yenisey-Talas bölgesi yazıtlarından ve birbirlerinden daha belirgin ses ve şekil bilgisi özellikleriyle ayrılan yönlerinin farkındadırlar. Bu ayrılıkların neler olduğu konusu üzerinde durulmayacaktır. Ancak vurgu yapmak için tekrarlırsak, Türklük bilimi literatüründe Orhon-Yenisey-Talas yazıtlarının dili, Maniheizt ve Buddhist Türkçe metinlerin dili, çeşitli farklı tekliflere rağmen bugün de “Eski Türkçe” başlığı altında toplanır. A. von Gabain’ın *Alttürkische Grammatik* (Leipzig 1950) adlı eseri böyle bir anlayışın ürünüdür. En son olarak, M. Erdal’ın Türk Runik harfli metinler ile, özellikle Maniheizt ve Buddhist çevrelere ait metinlerdeki Türkçenin tanıklanabilen en eski isim ve fiil söz varlığını incelediği iki ciltlik eseri de *Old Turkic Word Formation* (1991) adını taşır. Bütün bu “Eski Türkçe” adı altında toplanan Orhon-Yenisey-Talas, Maniheizt ve Buddhist çevre metinleri, Türk dilinin ünlü $z = r$, $\text{ş} = l$ uygunluğunda, $/*X/$ değerdeki bir Ana Türkçe ses biriminin $/z/$, $/r/$ ve $/*Y/$ değerdeki bir Ana Türkçe ses biriminin $/\text{ş}/$, $/l/$ olarak bölünmesinde, veya başka dillerde de görülebildiği üzere $/*z/$ ’nin zayıflayıp r ’leşmesi, $/*\text{ş}/$ ’nin zayıflayıp l ’leşmesinde $z/\text{ş}$ yolunda yürüyen dalının, yani *Oguz* dalının temsilcileridir⁵.

Türk Runik harfli metinlerin tarihlendirmesi konusu tam çözülmüş sayılmaz. Moğolistan bölgesi yazıtlarının büyük bir kısmı ya Kök Türk ya da Uygur kağanlıkları döneminden yazıtlardır. Bunların, özellikle kağanlık yazıtları olanlarının ta-

⁴ T. Tekin konuyla ilgili son çalışmasında runik harfli metinlerin dilinin adlandırılmasıyla ilgili tasarımları dile getirmiştir. Orhon Yazıtlarının dilinin gramerini yazan T. Tekin ilk eserinde Thomsen’in kullanımını daha uygun bulduğunu belirtilerek “Orhon Turkic” terimini kullanmıştı (1964), son çalışması da *Orhon Türkçesi Grameri* (2000) adını taşımaktadır. Eserin “Önsöz”ünde gramerin “Orhon Türkçesi” yerine “Orhon-Yenisey Türkçesi” de olabileceği dile getirilmiştir (2000: 16). Yazar, “Orhon Türkçesi” adı ile “daha çok, 8. yüzyılın ilk yarısında, İkinci Türk Kağanlığı (682-744) döneminde bugünkü Moğolistan’da konuşulmuş olan eski Türk diyalekti”ni anlar (2000: 17) ve I. Türk kağanlığı döneminde bu bölgede konuşulan “diyalekt”in devamı olduğunu söyler. Tekin, Uygur kağanlığı döneminden kalma yazıtlarla Yenisey yazıtları ile Doğu Türkistan’da bulunan runik yazılı metinlerin dilinin de “Orhon Türkçesi”nden farklı olmadığını belirtir.

⁵ Bu dallanmayı dil tarihine dair derslerimde **oguX* adı üzerinde göstermekte; $/z/$ ve $/\text{ş}/$ yolunda yürüyen dalı *Oguz* dalı veya kolu, $/r/$ ve $/l/$ yönünde değişip yürüyen dalı ise *Ogur* dalı veya kolu olarak adlandırmaktayım. Bu terimleri derslerim dışında ilk 1996’daki bir konuşmada kullanmıştım. Bu konuşma metni için bkz. Barutcu Özönder (2000).

rihleri hakkında nispeten net bilgilere sahibiz, çünkü ya tarihlidirler ya da yazıtlarda anlatılanlardan yaklaşık bir zamana oturtulabilirler. Moğolistan bölgesinden diğer yazıtların büyük bir kısmı ise tarihsiz yazıtlardır. Yenisey yazıtlarının tarihlendirilmesi konusu aslında daha problematiktir. Kızlasovların çalışmalarıyla, Yenisey yazıtlarının, sanıldığı gibi aksine Orhon yazıtlarından daha eski değil, geç dönemlere ait olduğu görüşü hâkim olmuştur. Kızlasov'un Yenisey bölgesi yazıtları tarihlendirmesine göre en erken Yenisey yazıtları VII. yüzyıl sonu veya VIII. yüzyıl'ın başından (Y32 Uibat'tan Üçüncü Yazıt) başlar ve XI-XII. yüzyıla (Y56 Malinovka yazıtı) biter. Altay bölgesi yazıtlarının da birkaçı (Mendur Sokkon I, Biçikti Bom I ve II yazıtları, Jalgıs Tübe I yazıtları) VIII. yüzyıl ikinci yarısı-IX. yüzyıl başı arasına, Uygur Kağanlığı dönemine tarihlendirilir. Diğerlerinin Kırgız kağanlığı dönemine, IX. yüzyıl ortaları -X. yüzyıl yazıtları oldukları düşünülmektedir (I. L. Kızlasov 1994, L.R. Kızlasov 1964). Talas yazıtları ise IX-X. yüzyıl yazıtları olarak genel kabul görür (Klyastorniy 1981; Kızlasov 1994)⁶. O.N. Tuna, *Altay Dilleri Teorisi* başlığını taşıyan kısa, fakat kıymetli çalışmasında, dayandığı delilleri belirtmeden Talas yazıtlarını V. veya VI. yüzyıla yerleştirirken, Yenisey'in doğusundaki taşları dil özelliklerine bakarak IX. yüzyıla tarihlendirir. Tuna, Yenisey'in güneyi ile batısındaki taşlardan bazılarının ise, V. yüzyıldan bile önceye ait olması ihtimalinin yüksek olduğunu söylemekten çekinmez (1983: 13-14). Tuna bu V. yüzyıldan bile önceye ait olması ihtimalinin yüksek olduğunu belirttiği taşların, hangi Yenisey yazıtları olduğu konusunda "Yenisey'in güneyi ve batısındaki yazıtlardan bazıları olduğu" dışında bilgi vermez.

Yaklaşık olarak 7 yüzyıllık bir zaman dilimine yayılan, çoğu tarihlendirilemeyen ve büyük bir kısmı kısa yazılar olan Türk Runik harfli metinlerin dili bir yandan zaman faktörünün ortaya çıkardığı farklılıkları gösterirken⁷, bir yandan da farklı ağız özelliklerini yansıtan malzemeyi barındırır. Kişi ağızlarından boy ağızlarına, edebî dil, hatta devlet diline kadar uzanan bir dil malzemesini sunan Türk Runik harfli metinler, Türk dilinin tanımlanan yazılı tarihinin başlangıç metinleridir. Dolayısıyla Türk dilinin eksik biçimlerinin tamamlanması için baş vurulan yollarda baha biçilmez bir değere sahiptirler.

A. von Gabain'den sonra "Eski Türkçe" Maniheizt ve Buddhist çevreye ait eserlerin dillik ölçütlerle kronolojik tasnifi denemesi M. Erdal tarafından yapılmıştır (1979). Literatürde "Uygur"ca adıyla anılan metinlerin hemen hepsi Tunhuang ve Doğu Türkistan'ın çeşitli yerlerinde bulunmuş metinlerdir. Hem K. Röhrborn'un sözlüğünün hem de M. Erdal'ın yukarıda anılan eserinin temel külliyatını oluşturan "Uygur"ca metinler, 14. yüzyılın ortalarına kadar tarihlendirilebilmektedir ve Erdal'ın da belirttiği gibi bunların kendi içinde diyakronik gelişmeler izlenebilir. Erdal'a göre 'Uygur'ca metin külliyatı "homojen bir dil yapısını da göstermez; bunlar

⁶ Ayrıca bkz. Kızlasov, Smirnova, Şçerbak (1958 : 16); Smirnova (1963, 1981: 53 vd.).

⁷ Yukarıda çizildiği gibi coğrafi olarak da bu kadar geniş bir alana dağılmış olmasının linguistik dağılmaya da tabii ve kaçınılmaz olarak götürmüş olabileceğini söylemek mümkündür. Ancak burada şunu da hemen söylemek gerekir: "Linguistik değişmeye dair araştırmalar göstermiştir ki, coğrafi dağılıma dil ayrılması için zarurî bir şart değildir. Aynı şehirlerde yaşayan, aynı okullara giden ve aynı kitle iletişim araçlarını izleyen halk linguistik değişmeden farklı olarak etkilenebilir ve hatta onların sahip oldukları linguistik biçimler zaman içinde artan bir oranda, gittikçe farklılaşabilir" (Labov 1994: 9-10).

şehir ve manastır sâkinlerinin *koiné*'sine kısmen yaklaşan çok sayıda boyun ağızlarını yansıtır" (1991: 3-4). 'Uygur'ca metinlerin homojen olmadığı görüşü bazı ses ve şekillik özelliklerle, daha çok Maniheist ve Buddhist çevre metinleri arasındaki farklılıklar için kısmen doğrudur. Bir kısım Buddhist çevreye ait Türkçe metin, meselâ *Maitrisimit Nom Bitig* diğer Buddhist Türkçe metinlerin dili ile Maniheist Türkçe metinlerin dili arasında durur gibidir. Maniheist çevreye ait metinlerin dil özellikleri üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır. Daha zengin Buddhist çevre ise ayrıntılı bir gramerini beklemektedir. Hayli geç tarihli sivil dokümanların dil özellikleri üzerine de henüz araştırma yapılmış değildir. Ancak "şehir ve manastır sâkinlerinin *koiné*"sini teşkil edenlerle "çok sayıda boy"un kim oldukları meselesi açıkta kaldıkça, üstelik din dili de olan bu oldukça normatif dilin zaman faktörünü de dikkate alarak ne kadar homojen olmadığı konusu bizce daha uzun boylu tartışılmalıdır.

Hem K. Röhrborn'un hem de M. Erdal'ın eserlerinin dayandığı "Uygur" metin külliyatı içine, bu külliyatın bir kısmı 11. yüzyıldan daha geç bir tarihe ait olduğu hâlde, Sir G. Clauson'un *Etimolojik Sözlüğü* (1972) ile *Drevnetyurkskiy Slovar*'ın (1969) aksine olarak Karahanlı çevresi eserleri alınmamıştır. Erdal eserinde, hem KB hem de DLT'ye sıkça göndermelerde bulunmakla birlikte, bu almayı Karahanlı eserlerinin sözlük malzemesinin Müslüman müelliflerinden kuvvetli bir şekilde etkilenmiş olmaları yanında bu eserlerin kendilerine has gramatikal özelliklere de sahip olduklarını belirterek gerekçelendirir. Uyguristikte "Uygur"ca eserler için belirleyici nitelemenin "İslâm Öncesi (= Alm. vorislamischen)" olduğu bilinir. K. Röhrborn, mükemmel eserine *Uigurische Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien* (Lfg. 1 ff., Wiesbaden 1977 ff.) adını vermiştir. Hsüan-tsang Biyografisinin tercümesi ile ilgili eserlerinde ise, Hsüan-tsang Biyografisinin tercüme edildiği dil *Eski Türkçe = alttürkische* olarak belirlenir. Prof. Zieme'nin oldukça yakın tarihli bir eseri ise, *Religion und Gesellschaft im Uigurischen Königreich von Qoço, Kolophone und Stifter des alttürkischen buddhistischen Schrifttums aus Zentralasien* (Opladen 1992) adını taşır. Zieme'nin eserinde de *alttürkischen buddhistischen Schrifttums* içinde Karahanlı eserlerinden daha geç tarihli Buddhist eserlere de yer verildiğini hemen belirtelim. Bu adlandırmalar, elbette Prof. von Gabain'le sağlamaşan Alman terminoloji geleneğinin sürdürülmesi olarak açıklanabilir. Ancak, sanırız bir kimse *alttürkischen buddhistischen Schrifttums* terimine paralel bir kullanıma baş vurarak *Kutadgu Bilig*'i ve İslâmî çevrenin diğer çağdaş eserlerini *alttürkischen islamischen Schrifttums* olarak tanımlarsa, yanlış olmayacaktır. Her ne kadar KB ve DLT'nin "Hakaniye dili"nin kendine has gramatikal özellikleri olsa da, hem sözlük malzemesi hem de ses ve şekil bilgisi bakımlarından - buna söz dizimi ve stilistik özellikleri de dâhil edebiliriz - Karahanlı alanının bilinen bu ilk İslâmî Türkçe eserlerinin eş zamanlı Buddhist Türkçe eserlerle karşılaştırması henüz yapılmış değildir. Böyle bir çalışmanın zorlukları varsa da, bizce bu işe girişmenin zamanı gelmiştir.

Türkiye Türkoloji literatüründe, Karahanlı eserlerinin "Orta Türkçe"nin, veya konuşma başlığımıza uygun olarak "Orta Türkçe Dönemi"nin "ilk", "başlangıç", "giriş" eserleri olarak kabul edildiği herkesin malûmudur. Türk dili tarihinin hâlâ tek yazarı olan Prof. Ahmet Caferoğlu, kendi terminolojisiyle "Orta Türkçe devri"nin XI. yüzyıldan bu ilk ürünlerinin diline "Müşterek Orta Asya Türkçesi" adını verir

(1984-II). Yine Türkiye Türkoloji çevresi, Alman Türkoloji çevresi gibi, Orhon – Yenisey - Talas yazıtları, Maniheizt ve Budhist Türkçe eserlerin hepsini birden, kronolojik kayıdan bağımsız olarak “İslâmiyetten Önceki Dönem”in “Eski Türkçe” eserleri sayarlar. A. Róna-Tas’a (1991: 29) göre ise, Karahanlı eserleri, Erken (400-550) ve Geç (550-1200) olarak ikiye ayırdığı “Eski Türkçe” döneminin Geç Eski Türkçe III. Alt dönemine (1000-1200) girer. A. Róna-Tas, kendi adlandırmasıyla “İkinci Doğu Türkî Hanlığı”nın (Second Eastern Turkic Khanate) 8. yüzyılın ilk onlu yıllarına ait metinlerinin ortaya çıkışının Geç Eski Türkçenin II. Alt Döneminin başlarını gösterdiğini belirtir. A. Róna-Tas’ta Geç Eski Türkçenin II. Alt Dönemi MS 700-1000 yılları arasında gösterilmiştir. I. Alt Dönem ise “İkinci Türkî Hanlığının (MS 551) kuruluşuna kadar süren bir dönemdir” (1991: 29). Bu arada Róna-Tas’ın “Erken Eski Türkçe dönem”inin “büyük Doğu ve Batı Türkî İmparatorlukların kuruluşuna kadar sürdüğünü” belirtelim (1991: 29). Róna-Tas, Türk dilinin dönemlendirmesinde, Orta Türkçe dönemini MS 1200’den itibaren “Moğol istilâsı” ile başlatır. Bu dönemin belirleyicisi hem “Türkî dillerin kendi aralarındaki karşılıklı ilişkileri hem de Türkî dile Moğolcanın etkisi ile linguistik durumun yeniden düzenlenmiş olmasıdır. Bu dönemde, “Türkî dünya”nın farklı yerleri ve zamanlarında yeni edebî diller ile bugünün bağımsız dilleri olan dil grupları oluşmuştu. Harezm edebî dilini Çağatay takip ederken, Kıpçak grupları da kendi edebî dillerini oluşturmaya çalıştılar. Osmanlı edebî dili de bu dönemde şekillendi ve başka Oğuz grupları da ortak dile istikrar kazandırmaya çalıştılar. Müslüman tesirinden uzak Buddhist Türkler ise, Moğol dönemi boyunca yavaş yavaş değişen edebî dillerini korudular (1991: 29)”. İşte bu yüzden Róna-Tas, A. von Gabain’in aksine olarak Moğol döneminin Uygur metinlerini “Orta Türkçe” olarak değerlendirmektedir (1991: 29). Róna-Tas edebî dillerin tam gelişme dönemini Geç Orta Türkçe alt dönemi olarak tanımlamakta ve edebî dillerin Geç Orta Türkçe Dönemi başı konuşma dilleriyle etkileşiminin her bir dil için farklı olarak kurulması gerektiğini söylemektedir (1992 : 29).

Orta Türkçe uzmanı N. Yüce tarafından *Orta Türkçe devri, Yazı dili olma dönemi* (XI-XV. yüzyıllar) ve *Gelişme dönemi* (XVI-XX. yüzyıllar) olarak iki alt dönemde değerlendirilmiştir: “Orta Türkçe devri’nin Gelişme dönemi” aynen şöyle tanımlanmıştır: “Orta Türkçe devrinde yazı dili hâline gelmiş olan şivelerin eserler vererek edebî bir dil olması, bu *döneme* rastlar. Osmanlı, Çağatay, Kıpçak, Türkmen vb. şiveler Orta Türkçe devrinde yazı dili hüviyetini kazanmışlar ve bir çok eserler vererek bu *devrede* edebî dil hâline gelmişlerdir” (1987: 469-470). N. Yüce’nin “Gelişme Dönemi” olarak adlandırdığı alt-dönem, Róna-Tas’ın Geç Orta Türkçe dönemiyle aşağı-yukarı uygunlaşır.

L. Ligeti’nin “Çin Yazısıyla Yazılmış Barbar Glossaları Meselesi” başlıklı çalışması, bu konudaki en erken tarihli denemelerden biridir ve kendinden sonraki denemelere de tesiri olmuştur. Hem Caferoğlu’nun hem de diğerlerinin tekliflerinde Türk dilinin tanımlanabilen dönemleri için Ligeti’nin “taksim”inin izini görmek mümkündür. Ligeti Türk dilinin bilinen tarihsel başlangıcını VI. yüzyılda başlatır. Bu başlangıçta, temel dayanak noktası “Çinlilere borçlu olduğumuz glossalar(ın), VI. asırdan başlıyor” olmasıdır (1951: 312). Ligeti’nin taksimi aşağıdaki gibidir:

“I. Eski Türkçe. VI-IX. asırlar.

Göktürkçe ve Uygurca devri. Eski Kırgızca da belki buraya ilâve edilebilir. Her üç dil eski Türkçenin hususiyetlerini taşır. (Bu dillere şimdiye kadar ana Türkçe adı verilmiştir. Biz bu adı daha eski bir devre bırakabiliriz. Ana Türkçenin hususiyetleri arasında, uzun vocalislerin sistemli bir şekilde varlığı, sonra düşmüş olan h- zikre lâyıktır.)

II. Orta Türkçe. X-XV. Asırlar

Mani ve Buda tercümeleleri, Uygur yazı dilinin kuruluş devri.

Çağatay yazı dili devri.

Kıpçak ve Oğuz dil yadigârları devri.

III. Yeni Türkçe. XVI. asırdan itibaren.

Bugünkü durumun kuruluşu" (Ligeti 1951: 321).

Róna-Tas'ta Türk dilinin tanıklanamayan dönemleri 1) Altayca (4.000-3000), 2) En Eski Türkçe: Erken En Eski Türkçe MÖ 3000-500), Geç En Eski Türkçe (MÖ 500- MS 400) olarak belirlenmiştir (1991: 29).

N. Yüce'nin dönemlendirmesinde ise, Türk dilinin tanıklanamayan dönemleri hem terminoloji hem de sınırlamaları bakımından, Ahmet Caferoğlu'nun eserinin 1. cildinde "Türk Dilinin Devreleri ve Milâttan Önceki Durumu" başlığını taşıyan IV. Bölümdeki dönemlendirmesiyle uygunlaşır: 1. *Altay devri*, 2. *En Eski Türkçe Devri*, 3. *İlk Türkçe Devri*, 4. *Eski Türkçe Devri* (VI-IX. yüzyıl), 5. *Orta Türkçe Devri* (X-XVI. yüzyıl), 6. *Yeni Türkçe Devri* (XVI-XX. yüzyıl), 7. *Modern Türkçe Devri* (1984-I: 51-52). Caferoğlu'nun "Yeni Türkçe Devri (XVI-XX. yüzyıl)", Yüce'de "Orta Türkçe Devri'nin Gelişme Dönemi" adını alır.

Türk dilinin dönemlendirilmesi üzerinde yakın tarihli bir çalışma olarak Lars Johanson'un "History of Turkic" (1998: 81-125) başlıklı yazısındaki dönemlendirme anlmalıdır. Johanson, en çok "yazılı kaynakların konuşma dilleri üzerine doğrudan bilgi vermemesi ve çok sık da yazılı kayıtların kayıp olmaları"na dayanarak denemesini bütünüyle Türkçenin yazılı tarihi üzerine kurmuştur: Yedinci yüzyıldan Moğol idaresine kadar olan dönem "Daha Eski Dönem" olarak adlandırılmıştır, bu dönem Doğu Türk *Runiform*, Uygur ve Mani, Arap yazılarında metinleri ihtiva eden, homojen olmayan bir dönemdir ve 1) Doğu Eski Türkî, 2) Eski Uygur, 3) Karahanlı, ilk İslâmî Türkî edebî dili, olmak üzere en az üç aşamaya sahip bir dönem olarak tanımlanmıştır. L. Johanson'da "Orta Dönem" Róna-Tas'ta olduğu gibi 13. yüzyıldan itibaren başlar ve çeşitli bölgesel yazılı dilleri kapsar.

Türk dili tarihi araştırmalarının belki de en kendi başına bırakılmış zamanları XVII-XIX. yüzyıllardır. Türk dilinin yazılı tarihi öncesindeki dil durumu ne kadar karanlık ise, her hâlde tanıklanabilen bu zamanı da aynı nispette karanlıktır. Filologlar nedense, işlemek, okumak için hep bu yüzyılların öncesine ait metinlerin arayışı içindedirler. Bu yüzyılların işlenmesini ise, edebiyatçılara bırakmışlardır. Edebiyatçıların da, edebî yönden işlenmeye ve incelenmeye değer eserleri seçtiklerini dikkate aldığımızda, hiç bir ayrıma tâbi tutmadan her türden sözlü ve yazılı belgeyi bir dil araştırması için kendi malzemesi sayan dilcinin anılan yüzyıllara ait Doğu ve Batı Türk yazı dili çevreleri eserlerini dilci bakışıyla ve yöntemleriyle incelemesinin önemi ortadadır. Türk dilinin bu dönemi hakkında hem tasvirî hem de karşılaştırmalı

çalışmalardan sonra belki daha güvenli konuşma imkânımız doğacaktır. Türkiye alanı dışındaki “Yeni Türkçe” eserlerin okumalarında, SSCB dönemi Türkolojisinin herkesçe bilinen yaklaşımı onları tarihsel dil bilimi çalışmaları için kullanılmaz kılmıştır. “Yeni Türkçe” dil malzemesinin (yalnızca bizzat Türklerin kaleminden çıkanları değil, yabancılar tarafından da zapt edilen her tür Türkçe malzemenin) işlenerek tarihsel dil biliminin kullanımına sunulması, “Yeni Türkçe”den “Modern Türkçe”ye geçiş süreçlerini anlamamızı daha kolaylaştıracaktır.

Türk dilinin dönemlendirmesi üzerine söylenenlerin onun daha çok dış tarihine ilişkin bilinenler temelinde olduğu görülmektedir. Dillerin dış tarihlerinin iyi bilinmesi, onların linguistik gruplanmaları hakkında da elbette fikir verebilir. Nitekim dil gruplanmalarının uruk gruplanmalarına paralel olarak gelişebileceği düşüncesi tarihsel dil biliminin dikkate alınan noktalardan biri de olmuştur (Lehmann 1966: 15, Fox 1995: 219). Ancak, A. Fox gibi dil bilimcilerinin kültürel ve etnik bölünmenin her zaman linguistik sınırlarla uygunlaşmayabileceğine, dolayısıyla bu bölünmeleri linguistik gruplanma için aslı delil olarak kullanmanın akıllıca olmayacağına dair uyarıları da vardır (1995: 219). Coğrafi dağılmanın da tabii ve kaçınılmaz bir biçimde linguistik dağılmaya götürebileceği, ancak coğrafi dağılmanın linguistik ayrılma için zarurî bir şart olmadığı da bilinmektedir (Labov 1994: 9).

Türkiye Türkçesi literatüründe, Ar. *devir*= Tü. *dönem*= İng. *period* ve Ar. *devre* (bazen Ar. *merhale* = İng. *stage*) terimlerinin birbirinin yerini tutarak kullanılmış olması dikkat çekicidir. Ar. *devre* (veya *merhale* = Tü. *aşama*) terimi, ana çalışma alanı “linguistik değişme” olan tarihsel dil biliminin belki de en önemli terimlerinden biridir. W. Labov’un ifadesiyle “tarihsel dil biliminin vazifesi, tanıklanamayan *aşamaları* kurmak, tanıklanan *aşamalar* için eksik veya olmayan biçimleri tamamlamak için bilinen yola çıkarak tahminde bulunmak ve bunlar arasında bulunan durumları rekonstrükte etmektir.” (Labov 1994: 21).

Sonuç olarak, Türk dilinin tanıklanamayan aşamaları kurulamadan ve tanıklanan aşamaları ise bütün yönleriyle belirlenmeden, tarihî dönemleri hakkında söyleneceklerin kısmen doğru, fakat eksik olacağı yönündeki düşüncemi belirterek sözlerimi bitiriyorum.

Kaynaklar

- BARUTCU ÖZÖNDER, F. S., ((2000) "Doğu Türk Yazı Dili Edebî Çevresi ve Timür", **Türklük Bilgisi Araştırmaları/Journal of Turkish Studies**, 24/III: 287-295.
- CAFEROĞLU, A., (1984) *Türk Dili Tarihi I-II*, (3. Baskı), İstanbul: Enderun Kitabevi.
- ERDAL, M., (1979) "The chronological classification of Old Turkish texts", **Central Asiatic Journal**, XXIII: 151-175.
- ERDAL, M., (1991) *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*, 2 Vol. Turkologica, Band 7, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- FOX, A., (1995) *Linguistic Reconstruction, An Introduction to Theory and Method*, New York: Oxford University Press.

- HAZAI, G., (1964) "Türk Dilinde Tarihsel Gelişme Dönemleri", *X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler, 1963*, Ankara: TDK Yay., 233: 57-60.
- JOHANSON, Lars (1998) "History of Turkic", *The Turkic Languages*, (Edited by Lars Johanson and Éva Ágnes Csató), London and New York: Routledge.
- KIZLASOV L. R., O. I. Smirnova, A. M. Şçerbak, (1958) "Moneti iz raskopok gorodişça Ak-Beşim (Kirgizskaya SSR) v 1953-1954 gg", *Uç.zap. Instituta vostokovedeniya*. Moskva.
- KIZLASOV, I. L., (1990) *Drevnetyurkskaya runičeskaya pismennosti Evrazii. Opiť paleografičeskogo analiza*, Moskva.
- KIZLASOV, I. L., (1994) *Runičeskie pismennosti Yevraziyskix stepey*, Moskova.
- KLYAŞTORNIY, S. K., (1981), "O datirovke runičeskix pamyatnikov Talasa", *Bartol'dovskie çteniya, 1981, god. pyatıy. Tezisi dokladov i soobşçeniy*, Moskva.
- RÓNA-TAS, A., (1991) *Introduction to Turkology*, Szeged.
- LABOV, W. (1994). *Principles of Linguistic Change, Volume 1: Internal Factors*, Blackwell.
- LIGETI, L. (1951) "Çin Yazisiyle Yazılmış Barbar Glossaları Meselesi", (Çev. H. Eren), *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IX/3, Eylül: 301-327.
- SMIRNOVA, O. I., (1963), "K voprosu o yazıke legend na tyurgeşskix monetax", *Tyurkologičeskiye issledovaniya*, Moskva-Leningrad.
- SMIRNOVA, O. I., (1981), "Svodnyy katalog sogdiyskix monet", *Bronza*, Moskva.
- TEKİN, T., (1964) *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington: Indiana University Publication.
- TEKİN, T., (2000) *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları D.zisi: 9.
- TUNA, O. N., (1987) *Altay Dilleri Teorisi*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Vasil'ev, D. D., (1983) *Grafičeskiy fond pamyatnikov tyurkskoy runičeskoy pis'mennosti aziatskogo areala*, Moskva.